

Araştırma Makalesi

Kuşak-Yol Projesi ve Türkiye'nin Orta Asya hedefleri

Taner Zorbay ^{1,*}

¹ Öğretim Üyesi, Tarih Bölümü, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
ORCID: 0000-0002-5761-4949.

* İletişim: taner@metu.edu.tr

Gönderim: 20.12.2019; Kabul: 27.12.2019. DOI: <http://dx.doi.org/10.38154/cjas.21>

Öz: Tarihsel arka planı zengin olan Türk-Çin ilişkileri, Pekin hükümetinin Kuşak-Yol projesiyle yeni bir sürece girmiş gibi görünmektedir. 1991 sonrası gelişmelerle hız kazanan, ardından bir süre durağanlaşan Türkiye'nin Orta Asya politikası 2016 sonrası yeni boyutlar kazanmıştır. Çin'in Kuşak-Yol projesi ile Türkiye'nin Orta Asya'ya dönük beklentilerinin nasıl bir seyir izleyeceği ve mevcut dış politika yöntem ve dinamiklerinin ne derece işe yaradığı çalışmamızın ana eksenini oluşturmaktadır. Tarihi bir arka plan sonrası, 1991 ve sonrası gelişmelerin değerlendirileceği çalışmamızda, bilhassa Özal dönemi yaşanan gelişmelere ve Özal'ın Orta Asya cumhuriyetleri ile yakınlaşma gibi görünen ve önemli olduğu düşünülen eylem ve söylemlerine atıfta bulunulacaktır. Bilahare Çin'in 2013 sonrası başlayan Kuşak-Yol girişiminin ve Türk dış politikası hedeflerinin ne denli uyum ve çatışma içine gireceğine dair gözlem ve çıkarımlar değerlendirilecektir. Türkiye'nin 2016 sonrası özellikle Orta Asya ülkelerinde de yoğun faaliyeti olan Gülen hareketi ve benzeri yapılanmalara karşı olan resmi tavrındaki değişiklikler yeni bir boyutu da beraberinde getirmiştir. Öte yandan akraba ve komşu sayılan devletler ile ilişkilerin zaten gel-gitler yaşadığı bir dönemde bir de Çin'in Kuşak-Yol projesi ile Türkiye'nin belki de yoluna çıkması meseleyi daha da ilginç hale getirmektedir. Çalışmamız tüm bu detayların ardından bir sonuca ulaşmak yerine geleceğe dönük bir ara sonuç ile başka araştırma ve çalışmalara zemin hazırlamak ümidindedir.

Anahtar kelimeler: Kuşak ve Yol, Orta Asya, Özal, uyum, çatışma, Gülen hareketi

Belt and Road Project and Turkey's Central Asian goals

Abstract: The rich background of Turkish-Chinese relations would appear to be entering a new phase with the Belt and Road Project being spearheaded by the Beijing government. Turkey's Central Asian policy, which gained momentum with the developments following 1991, but which then slowed for a while, gained a new dimension after 2016. The potential of China's Belt and Road Project, Turkey's expectations from Central Asia, and the extent to which the methods and dynamics of foreign policy will be useful in these regards are the main focus of the present study. In our paper, after providing a historical overview and examination of the events of 1991 and the era that followed, especially under Ozal's government, Ozal's actions and statements indicating rapprochement, and that are considered important, will be assessed. Following this, observations and extractions will be made to assess the extent to which China's post-2013 Belt and Road Initiative and Turkish foreign policy goals are in harmony or conflict. Changes in Turkey's official standpoint as regards to the Gulen movement and its intensive activities in Central Asia, among a number of similar structures, have brought a new dimension to the agenda. On the other hand, the crossing of Turkey's path by China with the Belt and Road Initiative makes the matter even more worthy of study. This paper, after addressing all these details, will hopefully lead to further researches and works, with an intermediate result for the future rather than a conclusion.

Keywords: Belt and Road, Central Asia, Özal, harmony, conflict, Gulen movement

Giriş

Türk-Çin ilişkileri, uzun ve her iki taraf için de tecrübe dolu bir olaylar bütünüdür. Coğrafyanın ortaya çıkardığı zorunlu komşuluk, kimi zaman uzlaşma ama çoğu vakit çatışmayı beraberinde getirmiştir. Türk topluluklarının kimi zaman Çin egemenliğine girdiği bu süreç, her iki taraf için de öğretici olmuştur. Karşılıklı öğrenmenin ve acı çektirmenin doğal bir sonucu olarak her iki tarafın sözlü ve yazılı kaynaklarında bu komşuya dair pek çok detay yer almıştır. İşte bu geçmişin üzerine, artık daha batıda kurulmaya başlayan Türk devletleri ile Çin arasındaki ilişki, İpek Yolu ticareti veya Çin'de yaşamak durumunda kalan Türk toplulukları boyutunda kalmıştır.

Bu çalışmada, öncelikle bu zengin tarihsel arka plan hatırlatılacak ve özellikle Çin imajının Türk topluluklarının hafızasında unutulmaz görünen bir yere sahip olduğu not edilecektir. Ardından, eski SSCB’de Gorbacev sonrası yaşanan siyasi gelişmelere atıfla, ülkenin dağılması ve yeni kurulan devletlere değinilecektir. Bu cumhuriyetler arasında Türk cumhuriyetlerinin olmasından kaynaklı, Türkiye’nin yakın ilgisinin bölgeye yönelmesi ve özellikle Özal ile bu ilginin somut bir girişime dönüşmesinin detayları da burada verilecektir.

2000’li yıllar ile beraber Çin tarafından ortaya atılan Kuşak-Yol projesi, Özal sonrası durağanlaşan Orta Asya ülkeleri ile olan ilişkileri tekrar canlandırma yönünde Türkiye için yeni bir hareket sebebi olmuştur. Ancak, özellikle 80’li yıllardan itibaren, bölgede gelişen ve Türk hükümetlerinin kimi zaman sempati veya destek kimi zaman da endişe ve tehdit algısı veya yaklaşımı ile mesafesini ayarladığı çeşitli İslami yapılanma ve hareketler Türkiye - Orta Asya cumhuriyetleri ilişkilerinin seyrine de etki eder olmuştur. Bu hareketler içinde yer alan Gülen cemaatinin özellikle bölgede açtığı okullar Türkiye’nin hem dış politikasına hem de iç siyasi tartışmalarına da farklı bir boyut katmıştır. Bu sebeple, özellikle 2011 sonrasında hem Kuşak-Yol projesinin somutlaşması hem de Türkiye’de Gülen hareketine karşı hükümet nezdinde yaşanan tavır değişikliği ve özellikle 15 Temmuz sonrası yaşananlar, çalışmamızın Türk-Çin ilişkilerinde Orta Asya’nın yerinin daha detaylı sorgulanması ihtiyacını ortaya çıkarmış görünmektedir.

Çin’in Kuşak-Yol ile bölgesel ve küresel olarak yeni bir hareketliliğe yol açmasının ardından, Türkiye’nin Orta Asya cumhuriyetleri ile ilgili gelecek tasavvurunun ne denli gerçekleştirilebilir olduğu yine çalışmamızda değineceğimiz bir detay olacaktır. Bir yandan Orta Asya’daki gelişmeler ve bir yandan da Çin’de yaşayan Türk ve/ya Müslüman azınlıkların durumu hem Kuşak-Yol hem de Türk-Çin ilişkilerini daha da incelenir kılmaktadır. Ankara’nın bu yönde izlediği politikanın ne kadar tutarlı olduğu ve buna karşın Pekin’in duruşu veya tercihleri bu çalışmanın diğer detayları arasında yer almaktadır.

Daha önce değinildiği üzere, Çin’in Kuşak-Yol projesi ile Türkiye’nin Orta Asya’ya dönük beklentilerinin nasıl bir seyir izleyeceği ve mevcut dış politika yöntem ve dinamiklerinin ne derece işe yaradığı çalışmamızın ana eksenini oluşturmaktadır. Bu konuya ilişkin çalışmaların (Okur 2017 vd.) ışığında, akla gelen ilk sorunsal, Türkiye’nin dil ve/ya etnik köken ile inanç temelinde ortaklaştığı Orta Asya cumhuriyetleri ile olan ilişkilerinde bugüne dek nasıl hedeflere sahip olduğu ve bunların ne kadarını gerçekleştirebildiğidir. Orta Asya’da farklı dinamiklerle ortaya çıkan Gülen hareketi benzeri, çoğu zaman sosyoekonomik boyutları olan ve kimi zaman da güvenlik temelli sorunlar

yarattığı iddia edilen dini cemaat ve yapılanmalar çalışmamızın bu aşamasında devreye girmektedir. Türk ve Çin hükümetlerinin bunlarla olan ilişkileri ve/ya bunlara karşı izledikleri politikaların nasıl şekillendiği ve iki ülkenin kendi aralarındaki ve Orta Asya ile olan ilişkilerine nasıl yansıdığı yine cevaplanması gereken bir soru olarak ortaya çıkmaktadır. Öte yandan öne çıkan diğer bir soru, enerji ve ticaret yolları bağlamında Çin ve Türkiye'nin, Orta Asya ülkeleri ile ne derece bir uyum veya çatışma yaşadıkları meselesidir. Özellikle petrol ve doğal gaz gibi Türkiye için olmazsa olmaz enerji kaynaklarının sağlanmasında yaşanan sorunların Türk ekonomisine ve Ankara'nın kendi ayakları üzerinde durabilme yetisine ne derece etki ettiği de bir başka akla gelen sorudur. Bu bağlamda, Çin ve Türkiye'nin, özellikle Kuşak-Yol projesinin adımları somutlaştıkça, iş birliğine mi yoksa zıtlasma veya çatışmaya mı gidecekleri gözden geçirilmesi gereken diğer bir sorunsal olarak karşımızda durmaktadır. Türk dış politikasının, kısmen hükümetler veya dışişleri bakanlarına bağlı olarak şekillenmesi temelinde, konunun böylece biraz daha netleşmesi öngörülmektedir.

Tüm bunların değerlendirilmesi sonrası, çalışmamız geleceğe dönük bir iz düşünüm sunmak gayretiyle, ama bir sonuca ulaşmak yerine, halen dinamik bir yapı arz eden Kuşak-Yol projesi ile Türk ve Çin dış politika hedeflerinin kesişmesi veya karşı karşıya gelmesi anlamında, bir ara sonuç vermeye dönük olacaktır. Böylece hem bu çalışmanın yazarının hem de farklı bilimsel çalışmalar kaleme alan kişilerin önünde yeni bir çalışma için teşvik ve farklı soruların cevaplarını aramaya başlamak belki mümkün olacaktır.

Tarihsel arka plan

Coğrafya ülkelerin kaderini belirler mi veya coğrafya kader midir konusu, İbni Haldun'dan bu yana, hala üzerinde tartışılan meselelerden biridir. Sorunun cevabından ziyade coğrafyanın ülkelere dayattığı gerçekler tarihin her döneminde dünyanın ileri gelen devlet ve milletleri için kaçınılmaz tecrübeler ortaya çıkarmıştır.

Türk-Çin ilişkileri de bu çerçevede, aynı coğrafyayı paylaşmak zorunda olan iki toplumun, yaşadıkları coğrafyanın bir sonucu olarak tarihlerinin ilk dönemlerinde yoğun bir ilişki içinde olmaları nedeniyle coğrafya-kader teorisini haklı çıkarıyor gibi görünmektedir. Göçebe Türk toplulukları ve ilk kurulan Türk devletlerinin dış ilişkilerinin veya iç siyasetlerinin büyük ölçüde Çin merkezli oluştuğu herkesin malumudur. Ancak tarihsel tecrübe göstermektedir ki, uzun asırlara dayalı bu komşuluk ilişkileri -ki çoğunlukla zıtlasma, işgal, talan, vergilendirme veya savaş ile yoğunlaşmıştır- Türk topluluklarının zamanla batıya doğru yönelmesi sonucu, özellikle de, Türklerin İslamiyet inancı ile tanışmaları sonrası daha da azalmıştır (Roux 2001). İpek Yolu ticaretine dayalı iş birliği veya

çatışma halleri hariç, Türkler, Çin hükümetleri nezdinde eski bir komşu veya Çin'in bazı bölgelerinde yaşamaya devam eden azınlıklar haline dönüşmüştür.

Çalışmamızın bu kısmında tarihi arka plana atıfta bulunurken, amaçlanan herkesin bildiklerini tekrar etmekten ziyade, Türklerin ve Çinlilerin birbirlerini ne kadar uzun zamandır tanıdıklarına vurgu yapmaktır (Berktaş 1990). Hun, Göktürk ve Uygur hükümdarlarının kimi zaman eşi, kimi zaman danışmanı olan Çinliler, ilk Türk devletlerinin dağılmasında da çoğu zaman ilk akla gelen isimler olmuşlardır. İlk çağların Türk devlet ve toplulukları, gerek arşiv belgelerinde, gerekse de diğer tarihi kaynaklarda görüleceği üzere, Çinliler ile yoğun bir etkileşim içerisine girmiş, devlet geleneği ve tecrübesini geliştirmek anlamında her iki tarafın da karşılıklı kazanımları söz konusu olmuştur (Akgün 2018, Yolalcı 2008).

Türk-Çin ilişkilerindeki dönüm noktalarından birinin Talas Savaşı olduğu söylenebilir. Orta Asya egemenliği için Müslüman Araplarla Çinliler arasında 8. yüzyılda cereyan eden bu savaş, sonucu itibarıyla, Türk devlet ve topluluklarının zaten süregelen batıya göç hareketini hızlandırmış gibi görünmektedir. Bundan başka, Türklerin bu savaş sonrası, kitlesel düzeyde ve daha sonra devlet düzeyinde İslam inancını kabul etmeye başlaması da, Türklerin İslam toplumu içinde asker kimlikleri ve koruyucu rollerinin artmasına yol açmıştır. Özellikle, bilindiği üzere, 11. yüzyıldan itibaren Müslüman Türklerin İslam halifeliğinin muhafızı olma gibi bir görev üstlendikleri de görülmektedir (Lapidus 2005). Tüm bunlar, Türk-Çin ilişkilerini eskiye oranla azaltmış, 20. yüzyıl başlarına gelindiğinde söz konusu ilişki, çok dar bir çerçevede ve cılız bir tonda varlığını sürdürmüştür. Aradan geçen yüzyıllar içinde Türk devlet ve toplulukları Çin ile sadece ticaret yolları ve/ya azınlık meseleleri düzeyinde bir ilişki sürdürmüştür.

1923'te Türkiye'de Atatürk liderliğinde, 1949'da ise Çin'de Mao Zedong öncülüğünde yeni bir rejimin işbaşına geldiği ortamda, Türk-Çin ilişkileri çoğunlukla mesafe ve/ya ideolojik sebeplerle yine kısıtlı bir seyir izlemiş gibi görünmektedir. Cumhuriyet döneminde, Çin ile ilk kez 1934 yılı Nisan ayında bir dostluk protokolü imzalayan Türkiye, ikili ilişkileri yine de belli bir noktadan öteye taşıyamamıştır. Bunun temel sebebi, 1980'li yıllara dek, tıpkı ekonomisi gibi içe kapanık ve görece savunmaya dönük, dış düşman algısıyla, istisnai dönemler hariç, komşularıyla mesafeyi koruyan, askeri darbelerin ve siyasi ve ekonomik gelgitlerin de etkisiyle uzun süre aktif bir dış politika izlememiş olmasıdır. Bunun sonucunda da, zaten 1945 sonrası ideolojik olarak uzak düşüğü Çin ile diplomatik ve ekonomik ilişkilerini en alt seviyede tutagelmiştir (Weimin 2002).

1980 askeri darbesinin ardından yapılan ilk seçimlerle hükümet kurma görevini alan Turgut Özal, göreve başlar başlamaz söyledikleri ve yaptıklarıyla, Türkiye’de alışlagelen siyasetçilerden olmadığını gösterecektir. Muhafazakâr-liberal bir çizgide, önce başbakan, ardından da cumhurbaşkanı olarak Türkiye siyasetinde kalıcı bir iz bırakan Özal, kendine özgü bir dış politika anlayışına sahip olmuştur. Bu bağlamda, Ankara, SSCB’nin güney bölgesi – ya da eski Osmanlı Coğrafyası – ile yoğun olarak ilgilenmeye başlayınca, süreç Türkiye’yi başka bir güzergâha sürüklemiş olacaktır (Arslan 2008, Aktoprak ve Kaya 2016, Zeybek 2007). Mihail Gorbachev’in SSCB Komünist Parti Genel Sekreterliği’ne -diğer bir deyişle devlet başkanlığına- gelişi hem Orta Asya hem de Türk-Çin ilişkileri anlamında yeni gelişmelere zemin hazırlayacaktır (Güler 2007).

1991 ve sonrası

Gorbachev’in aslında bir reform niyetiyle başlattığı “Glasnost” ve “Perestroika” girişimleri, herkesçe malum olduğu üzere, önce SSCB’de ardından da 1945’ten bu yana güdümünde olan Demir Perde ülkelerinde, Komünist partilerin siyasi güçlerini kaybetmelerine sebep olmuştur (Akyıldız ve Carlson 2014). Gorbachev’in istifasını takip eden süreçte, SSCB ortadan kalkmış, Rusya Federasyonu’nun yanında yeni devletler ortaya çıkmıştır (Rumer 2002). Eski rejimin hem idari hem ekonomik tedbirleri sebebiyle, tüm bu devletler Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) çatısı altında çeşitli platformlarda iş birliğini -tabii ki yine Moskova’nın koordinasyonunda- sürdürmek durumunda kalmışlardır. Özellikle 2000’lerin başında Vladimir Putin ile başlayan dönem, Rusya’nın yine sesinin ve gücünün pek çok alanda hissedildiği bir dönem olacaktır (Kamalov 2004).

BDT çatısı altında yer alan Orta Asya Cumhuriyetleri, etnik kimlikleri, dilleri ve dini kimlikleri sebebiyle ortaklaşan özelliklere de sahiptirler. Bu durum da, bu ülkelerin bölgesel anlamda veya çevre ülkelerle farklı zeminlerde farklı etkileşimler içine girmelerine sebep olmuştur (Naskali ve Şahin 2002). Rusya Federasyonu’nun etki alanı izin verdiği ölçüde (Jonson 2004), bu ülkeler Türkiye, İran ve Arap ülkeleri ile, küresel boyutta da bölgesel eylem veya planları olan ABD ve AB ülkeleri ile Çin, Japonya, Güney Kore gibi bazı Asya-Pasifik ülkeleri ile siyasi, ekonomik ve askeri bir iletişim içinde olagelmışlerdir (Çağla 2008). Bölgenin doğu ile batı arasında, özellikle son 20 yıldır değişen dengeler sonrası yasal bir ticaret ve enerji köprüsü olmaktan başka, yasadışı zeminde insan, silah ve uyuşturucu trafiği içinde gündeme gelmesi de çok olağanlaşmıştır (UNODC 2019). Bölge coğrafyasının bir yandan da geçişli ve karışık sosyokültürel bir renge sahip olması bölgenin ulusal ve uluslararası dengelerini daha da karmaşık hale getiriyor gibi görünmektedir. Özellikle din faktörü, Orta Asya cumhuriyetleri

özelinde yadsınamaz bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır (Ro'ı 1995, Atabaki ve Mehendale 2005, Jonson 2007). Rus hükümetlerinin dine karşı izlediği politika, günümüz koşullarının oluşmasında önemli bir rol oynamıştır (Çalışkan 2012).

Çin, özellikle 1991 sonrası dönemde ortaya çıkan jeopolitik ortamdan da istifade ile bu coğrafyada ekonomik etki alanını genişletmekte, bölge ülkeleri arasındaki siyasi ve/ya askeri ihtilafların yarattığı boşlukta kendine yer açmaktadır. Çin'in özellikle bölge ülkelerinin iç siyasi tartışmaları veya toprak bütünlüklerine müdahil olmaması, bölgeyle ilgili "hesapları" olan diğer ülkelere nazaran daha çok iş birliği ve ticari bağlantı kurabilmesine imkân vermektedir.

Türkiye, 1980'lerin sonuna dek, "Yurtta barış, dünyada barış" temelinde şekillenen bir dış politika çizgisine büyük ölçüde sadık kalmıştır. Kendisine tehdit hissetmediği hiçbir ülke ile bir anlaşmazlığa düşmemiştir. Ancak 1945 öncesinde, yeni kurulmuş bir devletin savunma içgüdüğü ile izlediği kapalı dış politika anlayışı, özellikle Sovyet tehdidine karşı bir tedbir olarak, tarafsızlık pozisyonunu batıya kaydırıp ABD ve Batı Avrupa ile yakınlaşmak şekline dönüştürmüştür. Bu durum zaten eski SSCB'ye bağlı olan Orta Asya cumhuriyetleri ile kültürel ve etnik olarak ortak özelliklere sahip olursa da, karşılıklı ilişkiyi kısıtlı veya Sovyet denetiminde mümkün kılmıştır. Türkiye'nin özellikle enerji alanındaki ihtiyacı bölgeye olan bağlantısını bir şekilde sürdürme zorunluluğunu da ortaya çıkarmıştır. Öte yandan, çok eski dönemlerden beri yaşanan tecrübeler göstermektedir ki, Orta Asya'da bir alan açabilmek için din bir araç olarak kullanılmıştır ve bu dönemde de kullanılacaktır (Mardin 1998).

1980 askeri darbesi sonrası yapılan ilk seçimlerde iktidara gelen Turgut Özal ile beraber Türkiye, pek çok alanda olduğu gibi, dış politikada da alışlageldik çizginin dışına çıkmıştır. Aktif bir dış politika görüntüsü veren Özal hükümetleri, özellikle eski Osmanlı coğrafyasındaki ülkelerle gerek etnik gerekse de dini ve kültürel zemin üzerinden bir etkileşim içine girmiştir (Andican 2009). Özal'ın cumhurbaşkanlığı görevine gelmesi sonrasında denk gelen 1991 gelişmeleri, Özal'ın girişimiyle, Türkiye'nin bölgeye ilişkin daha aktif bir dış politika izlediği bir dönem olmuştur. Yeni devletlerin kurulduğu bu süreçte, Türkiye'nin, örneğin Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki anlaşmazlıkta Azerbaycan'dan yana tavır alıp, bu yönde beyan veya tavır izlemesi, Özal'ın bölgesel girişimlerine iyi bir örnek olsa gerektir (Akdemir 2016). Bu iki devletin özellikle ticaret ve sanayi alanında Türkiye sınırından dünyaya açılma seçeneği, iki ülke ilişkilerini kuvvetlendiren bir durum olmuştur. Ölümünden kısa bir süre önce Özal'ın Orta Asya cumhuriyetlerine yaptığı ziyaretler, taraflar arasında iş birliğini artırmaya ve belki de bölgesel bir örgütlenmeye zemin hazırlamaya yönelik adımlar olarak ortaya çıkmıştır. Tabii

bu durumun da bölgeyle ilgili planları ve politikaları olan bölgesel ve küresel güçler anlamında çok da memnuniyet verici olmadığı aşikâr olsa gerektir.

Özal'ın dış politikasında siyasi ve ekonomik dengeler gözetildiği kadar dini ve kültürel zemin de dikkate alınmış gibi görünmektedir. Özellikle bölgede kendi etki alanını kurmaya çalışan İran'ın "Şii hilali" girişimine karşı, Türkiye'nin de Orta Asya cumhuriyetlerinde Sünni İslam temelli bir yumuşak güç kullanma çabası gözden kaçmamaktadır. Türkiye'nin, Osmanlı döneminden beri bölge ülkeleri nezdinde, farklı dini cemaat ve örgütlenmelerle de, kısa ve uzun vadeli bir etkileşim içine girildiği bilinmektedir.¹ Özal'ın, Türkiye'nin anayasal zemini olan laiklik ilkesinin farklı bir yorumu üzerinden, dini cemaat ve yapılanmalarla, görece dengeli bir yolla ve bir yumuşak güç aracı olarak, yaklaşması hiç sebepsiz olmamıştır. Sovyet döneminin dini toplumun dışına çıkaran yapısının bir sonucu olarak, dinle yakınlaşmak ve belki de dini yeniden öğrenmek isteyen Orta Asya cumhuriyetlerine, din adamı, dini yayınlar ve/ya okullar ve merkezler kanalıyla etki etmek çabasının pek çok örneği bu dönemde yaşanmıştır (Birand ve Yalçın 2005, Sezal ve Dağı 2001).

Özal'ın 1993'teki ölümü ile Orta Asya cumhuriyetleri ile Türkiye arasındaki ilişkiler de yeni bir sürece girmiştir. 1993-2002 arası dönemde koalisyon veya azınlık hükümetleri ile idare edilen Türkiye'nin dış politikası da, aynı yönde Özal dönemine nazaran daha geri planda kalan bir çizgi izlemiştir. Bunun istisnası İsmail Cem'in dış politikanın başında olduğu dönemdir ki, Cem de, tıpkı Atatürk ve Özal dönemleri gibi, bölgesinde etkin ve ittifak yapılmaya dönük, kimi zaman da bölgesel arabuluculuk gibi adımlara önyak olmuştur (Gözen 2009).

Bölgesel ve uluslararası iş birliği ve güvenlik temelinde ortaya çıkan bu dış politika anlayışı, 2002 ile başlayan ve halen devam eden Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde süregelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) ile kimi zaman geçmişçi çağrıştıran özelliklere sahiptir. Özal'ın başlattığı, Cem'in kısmen canlandırdığı Türkiye-Orta Asya ülkeleri arası iş birliği ve etkileşim hareketi, yine Özal döneminde olduğu gibi, bir yandan siyasi ve/ya ekonomik saiklerle ilerlerken, bir yandan da dini ve kültürel altyapı ve yumuşak güç unsurları ile sürdürülmeye çalışılmaktadır. Bu durumun bir sonucu olarak, Batı dünyası ile kimi zaman gelgitler yaşayan Türkiye, alternatif bir iş birliği için hep bir arayış içinde olmuştur (Aris 2011). Bölgedeki dini cemaat ve yapılanmalardan başka, Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) (DİB 2019, Gümüş 2019), Türk İşbirliği ve

¹ Gerek Sultan II. Abdülhamid gerekse İttihat ve Terakki dönemlerinde, Orta Asya'daki Müslüman/Türk ahaliye gösterilen ilgi ve destek bunun yansımasıdır. Tabii birbirlerinden hiç hazzetmeyen iki tarafın, Orta Asya konusunda oradaki Müslüman/Türk nüfusu, farklı saiklerle olsa da, desteklemesi ilginçtir.

Kalkınma Ajansı (TİKA) (TİKA 2019, Bahçe ve Gümüş 2016)², Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) (YTB 2019) gibi kurumsal adımlarla, bölgede Türkiye'nin hedef ve planları hayata geçirilmeye çalışılmaktadır. Bölgesel dengeler ve ihtilaflar ile Irak, İran, Suriye ve/ya Afganistan merkezli çıkan çatışma ve savaşlar sebebiyle, Türk hükümetlerinin Orta Asya ülkeleri ile olan ilişkileri de elbette etkilenmiştir. Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanlığı döneminde Ermenistan Cumhuriyeti ile ilişkilerin "stat diplomasisi" ile yeni bir çizgiye evrilmesi gibi istisnai haller dışında (Sever 2015), Türkiye 2002 sonrası dönemde yine ekonomik ve kültürel temelde bir dış politika çizgisi izlemeye devam edecektir.

Türkiye'nin bölgede bir yumuşak güç unsuru olarak, etkileşim içine girdiği dini cemaatler arasında özellikle Nur cemaatinin bir kolu olarak, 1960 sonrası dönemde hızla gelişip iç ve dış siyasette daha görünür olan ve liderliğini Fethullah Gülen'in yaptığı Gülen hareketi de bu dönemde önemli bir detay olarak karşımıza çıkmaktadır. 1993-2002 döneminde Türkiye'nin laiklik çizgisini koyulaştırdığı ve özellikle "28 Şubat" sürecinde, Türkiye'de dini cemaat ve örgütlenmelere karşı ortaya konan refleks çok açıktır. Buna rağmen, Gülen hareketi, özellikle 1991 sonrası dönemde, dünyanın pek çok yerinde açtığı okullar ve kurumlar ile gücünü tahkim ederken, AKP iktidarı ile yeniden ismi öne çıkmış, Orta Asya cumhuriyetleri de bu hareketin etki alanı içine girmişlerdir (Balci 2005). Dönemin Türk devlet adamları ve/ya diplomatlarının doğrudan veya dolaylı desteğini aldığı ve böylece bölgede güçlendiği öne sürülen Gülen hareketi, "Türkçe Olimpiyatları" gibi girişimlerle varlığını daha da görünür kılmıştır. Tüm bu yaşananlara rağmen, Gülen hareketi 2011 sonrası dönemde yaşananlarla beraber AKP hükümetleri ile yolları ayrışan bir görüntü ortaya koymuştur. Özellikle Erdoğan, "17-25 Aralık" süreci ve 15 Temmuz darbe girişimi sonrası Gülen cemaatine karşı hem hükümet ve hem de devlet nezdinde, adeta bir mücadele içine girmiş ve Türkiye'ye karşı devlet nezdinde kaleme alınan tehditler listesinde Gülen hareketi de yer almıştır. Tabii tüm bu olanlar, Türkiye'nin Orta Asya cumhuriyetleri ile olan ilişkilerini de dolaylı olarak

² TİKA'nın kuruluşuna dair kurumsal web sayfasında yer alan şu bilgi, Orta Asya cumhuriyetlerinin bu dönemde Türkiye için ne anlam ifade ettiğine işaret olsa gerekir: "Ülkemizin 90'lı yıllarda Orta Asya konusundaki ilk önceliği genç Türk devletlerinin uluslararası toplum tarafından kabul edilmesi olmuştur. Daha sonra ülkemiz, Orta Asya'da yeni kurulan ülkelerde yaşayan soydaşlarımız için sosyal, ekonomik ve kültürel alanda birçok çalışma yapmıştır. İlk başta yapılan yardımlar zaman içinde uzun soluklu projelere, kalkınma merkezli iş birliği çalışmalarına dönüşmüştür. Bölgede yapılacak faaliyetleri ve dış politika önceliklerini uygulayacak, koordine edecek bir organizasyon ihtiyacı doğmuş ve bu doğrultuda Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) 1992 yılında kurulmuştur. Dış politikamıza aktif politika anlayışının yerleşmesi ile TİKA ortak değerlere sahip olduğumuz ülkeler başta olmak üzere birçok bölge ve ülkede Türk dış politikasını uygulayıcı bir aracı haline gelmiştir."

etkilemiş, taraflar arasında kimi zaman görüş ayrılıkları da ortaya çıkmış, bazı bölge hükümetlerince Gülen okullarının kapatılmasına yönelik Türkiye'nin talepleri reddedilmiş, bu durum da ikili veya çok taraflı ekonomik veya ticari ilişkileri de etkiler hale gelmiştir (Kasapoğlu 2016, Safarov 2016). Türkiye'nin Gülen hareketi ile tecrübesi, Orta Asya politikasını bir süre daha etkileyecek gibi görünmektedir.

Kuşak-Yol, Türkiye, Çin ve Orta Asya ülkeleri

2013 yılında, Xi Jinping tarafından duyurulan ve aralarında Türkiye'nin de bulunduğu çok sayıda ülkeyi doğrudan veya dolaylı ilgilendiren Kuşak-Yol girişimi, Türkiye'nin 1945'ten bu yana devam eden Batı ile olan ilişkilerinde, bir alternatif yaratma çabası olarak görülebilir. Ulaşım, iletişim ve enerji nakil hatları ile ticaret yollarının açılarak/artırılarak gerek iki ülke arasında ve gerekse girişim kapsamına giren ülkeler arasında bürokrasiyi azaltarak ekonomik ve stratejik hedeflerin gerçekleştirilmesi öngörülmektedir (Durdular 2016). Bu çerçevede kara, deniz, hava yolları ile ithalat ve ihracat hacminin artırılması hedefler arasında yer almaktadır. Kuşak-Yol girişiminin hedeflerine bakıldığında, özellikle siyasi ve askeri anlaşmazlık, gerginlik ve hatta çatışmalara rağmen, iş birliği öngörülen ülkeler arasında sosyoekonomik iletişimin olması öngörülmektedir (Laruelle ve Peyrouse 2012). Bu girişim elbette sorunsuz ve engelsiz değildir. Gerek taraflar arasında ve gerekse de bölgesel ve küresel güçler arasında ortaya çıkan anlaşmazlık ve siyaset farkları projenin hayata geçirilmesi sürecini etkilemektedir (Karaca 2013). Öte yandan projenin küresel güçler arasında yeni bir güç savaşına yol açması da mümkün olabilir (Jain 2007).

Türkiye'nin 2010 sonrası dönemde, "stratejik ortak" olarak kabul ettiği Çin ile bir "kazan-kazan" ilişkisi öngörülmektedir. Ancak hem iki ülkenin bu ortaklığa bakışı ve hem de Orta Asya ülkeleri ile olan ilişkilerde Türk-Çin ilişkilerinin de bir dinamik olarak ortaya çıkması bir hayli önem arz etmektedir. Jeopolitik açıdan Türkiye'nin projede çok önemli bir geçiş yeri olması iki ülke ilişkilerini geliştirecek bir potansiyel yaratırken, bu durum Türkiye'nin ABD ve AB ile olan ilişkilerinin de etkilenmesine yol açmaktadır. Öte yandan "Uygur meselesi" Türk-Çin ilişkilerinde hala çözülemeyen bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir. Yaşanan insan hakları ihlallerinden başka, meselenin kültürel ve duygusal boyutları, sorunu daha da içinden çıkılmaz hale getirmektedir. Türkiye'nin kimi zaman siyasi veya ekonomik dürtülerle geri adım atmasına rağmen, Çin bu konuda tavrında değişikliğe gitmemektedir. Özellikle Doğu Türkistan'da var olduğu söylenen İslami gruplar veya hareketlerle Orta Asya üzerinden etkileşim içine girdiği düşünülen AKP hükümetlerinin kimi zaman keskin dönüşler gösteren dış politika girişimleri ve Kuşak-Yol projesinden

beklediklerini -yaptığı fedakârlıklara rağmen- görmemesi, özellikle Türkiye açısından yapılacak işlerin sayısını da artırmaktadır.

Kuşak-Yol projesine genel olarak bakıldığında, Türkiye'nin de kısa ve orta vadede birtakım kazanımlar elde edebileceği öngörülmektedir. Coğrafyanın bir kader olduğu, Kuşak-Yol projesinin orta ve uzun vadede Türkiye ve Çin'i iş birliğine mecbur bırakacağı öngörülmektedir (Ploberger 2017). Buna karşılık, Türkiye özellikle projenin ekonomik getirilerine rağmen, tarihi ve kültürel bazı tecrübelerin de göz ardı edildiği hissine kapılmaktadır. Örneğin, Türkiye'nin özellikle "Türk dünyasının UNESCO'su" olarak tanımlanan TÜRKSOY (Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı) (TÜRKSOY 2019) gibi kuruluşlar yoluyla, Orta Asya cumhuriyetleri ile iş birliği ve karşılıklı kazanım hedefinde olduğu bilinmektedir. Ancak gerek Türkiye için öngörülen taahhütlerin vakit alması, gerekse de cumhuriyetlerin kendi aralarında ve bazen Türkiye ile yaşadıkları anlaşmazlıklar, kültürel alandan siyasi ve ekonomik alana tevarüs edecek bir iş birliğini güçleştirmektedir.

Öte yandan, Türkiye'nin Orta Asya'da etkinliğinin artması bağlamında bir yumuşak güç unsuru olarak, dini cemaat ve gruplarla yakınlaşması fikri Gülen hareketi sebebiyle bir hayli zarar görmüştür. Gülen Hareketi için nasıl bir gelecek olduğu şüpheli olmakla beraber, Orta Asya'da bir süre daha Türkiye ile Gülen Hareketi arasındaki güç savaşının süreceği öngörülmektedir (Balci 2014). Türkiye, özellikle yurt dışındaki eğitim ve kültür alanındaki faaliyetlerini, 15 Temmuz sonrası doğan boşluğu tahkim etmek için, Türkiye Maarif Vakfı (TMV) (TMV 2019) ve Yunus Emre Enstitüsü (YEE) (YEE 2014) gibi kuruluşlar kanalıyla sürdürmektedir. Dünyanın farklı bölgelerinde, devlet desteği ve bağışlarla açılan pek çok okulda Türk dili ve kültürü merkezli faaliyetlerde bulunmaktadır. Orta Asya'nın da bu kapsamın içine zamanla tamamen girmesi öngörülmektedir.

Sonuç yerine

Kuşak-Yol girişimi, uzun bir yol haritasına sahip bir projedir. Yalnızca siyasi ve askeri değil, aynı zamanda ekonomik ve kültürel boyutları da bulunmaktadır. Türkiye, girişimin kapsamında önemli bir geçiş noktası üzerinde bulunmaktadır. 2013'ten bu yana görülen odur ki, öngörülen kazanımların hayata geçirilmesi için, Türkiye gerek iç siyasetinde, gerekse de dış politika dinamiklerinin belirlenmesinde Kuşak-Yol girişimini daha çok ve daha fazla ciddiyetle ele almak durumunda kalacaktır.

Türkiye'nin yumuşak güç unsurları vasıtasıyla, Orta Asya cumhuriyetlerini, yalnızca dil, din ve tarih ortaklığı gibi dayanaklarla, etki alanı içine alması artık çok kolay görünmemektedir. Hele dayatmacı taleplerde bulunmak, bu ülkeler

için eski Sovyet döneminin yayılcı siyasetinin kötü hatıralarını canlandıracağından, Türkiye için hiç sağlıklı bir seçenek gibi görünmemektedir. Ortak sanat, kültür ve spor etkinliklerinin gerçekleştirilmesi, Türkçe'nin etki alanının genişletilmesi, doğal afet veya ekonomik darboğaz gibi durumlarda karşılıklı iş birliği ve yardımlaşma gerçekleştirilebilir hedefler olarak görünmektedir. Ancak her iki taraf için de kazanç elde edildiği takdirde bir anlam ifade edecektir.

Gerek Türkiye ve gerekse de Çin hükümetleri, Orta Asya ülkelerinin huzur ve güvenliğinin sağlanması, terör ve her türlü yasadışı faaliyetin önlenmesi için tedbirlerin alınması hususunda karşılıklı anlayış ve iş birliği içinde olmak durumundadırlar. Çin'in Avrupa'ya ulaşmasında Türkiye ve Orta Asya'nın yeri yadsınamaz durumdadır. Öte yandan, Gülen Hareketi gibi hem bölgesel hem küresel dinamikleri olan sorunların, Kuşak-Yol girişimi için gerekli tedbirler alınmadığı takdirde daha büyük sorunları da beraberinde getireceği değerlendirilmektedir. Dinin, eski Sovyet rejiminin bütün çabasına rağmen, Orta Asya'da hala önemli olduğu aşikârdır. Orta Asya çoğunluğu Müslüman olan bir nüfusa sahiptir. Bu nüfusun radikal ve/ya yasadışı yapı ve örgütler tarafından kullanılmasının önlenmesi Kuşak-Yol girişiminin geleceğini etkileyecek dinamiklerden biri olarak ortaya çıkmaktadır.

Gelecek 30 yıl, gerek Orta Doğu ve gerekse de Orta Asya'da ortaya çıkması muhtemel ittifak veya çatışmalarla, Kuşak-Yol girişiminin ne kadar başarıya ulaşacağını bize gösterecektir. Umulur ki, ortaya çıkan sonuçlar ve yaşanacak tecrübeler Çin'in olduğu kadar aralarında Türkiye'nin de bulunduğu tüm taraflar için hedeflerin mümkün olduğunca gerçekleşmesi sonucunu doğurur. Aksi halde, hem Kuşak-Yol hem de Orta Asya Türk-Çin ilişkilerini olduğu kadar, dünya siyasetini ve güvenliğini de hiç de istenmeyen bir biçimde etkileyecek bir potansiyele sahiptir.

Kaynakça

- Akgün, Halil Can. 2018. "Türkler Hakkında Bilgi Veren 10. yy'a kadarki Çin Kaynakları ve Bu Kaynakların Değerlendirilmesi", *Genç Kalemler, Aksaray Üni.FEF Tarih Bölümü Dergisi*, 4 (5), 51-53.
- Aktoprak, Elçin ve A. Celil Kaya (Der.) 2016. 21. *Yüzyılda Milliyetçilik: Teori ve Siyaset* İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akyıldız, Şevket ve Richard Carlson (Der.). 2014. *Social and Cultural Change in Central Asia: The Soviet Legacy*, London-New York: Routledge.
- Andican, A. Ahat. 2009. *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*, İstanbul: Doğan Kitap.

- Aris, Seohen. 2011. *Euroepan Regionalism: The Shanghai Cooperation Organisation*, UK: Palgrave-Macmillan.
- Arslan, H. Süleyman (Der.). 2008. *Statükodan Değişime Milliyetçilik Ufku*, Ankara: Binyıl Yayıncılık.
- Atabaki, Touraj ve Sanjyot Mehendale (Der.). 2005. *Central Asia and the Caucasus: Transnationalism and Diaspora*, London-New York: Routledge.
- Aynagöz Çakmak, Özge. 2017. "Orta Asya: Bölgesel Entegrasyon Girişimleri ve Öneriler", *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi (The Journal of Social Economic Research)*, 17 (33), 117-133.
- Bahçe, Abdullah Burhan ve Öner Gümüş. 2016. "Fiscal Risks and Expectations of Turkey in terms of Nuclear Energy in Central Asia and Caucasia: A Praxiologic Dissection", *Uőak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (2), 126-144.
- Balci, Bayram. 2014. "What Future for the Fethullah Gülen Movement in Central Asia and the Caucasus?", *CACI Analyst*, 02.07.2014, Erişim tarihi: 03.06.2019. <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13006-what-future-for-the-fethullah-gulen-movement-in-central-asia-and-the-caucasus?.html>.
- Balci, Bayram. 2005. *Orta Asya'da İslam Misyonerleri: Fethullah Gülen Okulları*, Çev. Ali Berktaş, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ban, Iona. 2006. "The Chance for Civil Society in Central Asia or the Role of Islamic Movements in Shaping Political Modernity" *Romanian Journal of Political Science*, 6 (2), 115-128.
- Berktaş, Halil. 1990. "Osmanlı Devleti'nin Yükseliőine Kadar Türklerin İktisadi ve Toplumsal Tarihi" Ümit Hassan vd (der.), *Türkiye Tarihi, Osmanlı Devletine Kadar Türkler Cilt I*, 23-136, . İstanbul: Cem Yayınevi.
- Bhat, Mukhtar Ahmad. 2018. "The Strategic Cooperation among India, Pakistan, Iran and Central Asia and its implications upon the Regional Stability" *The Journal of Iranian Studies*, 2 (1), 41-60.
- Birand, Mehmet Ali ve Soner Yalçın. 2005. *The Özal: Bir Davanın Öyküsü*, 8. Baskı, İstanbul: Doğan Kitap.
- BM Uyuşturucu ve Suç Ofisi (UNODC). "İnternet Sayfası" Erişim tarihi: 03.06.2019. <https://www.unodc.org/centralasia/en/unodc-in-central-asia.html>.
- Buzbay Akdemir, Betül. 2016. "Türkiye-Azerbaycan İliőiklerinde Turgut Özal Dönemi", *KAFKASSAM*, 08.04.2016, Erişim tarihi: 03.06.2019. <https://kafkassam.com/turkiye-azerbaycan-iliskilerinde-turgut-ozal-donemi.html>.
- Cornell, Svante E.. 2005. "Narcotics, Radicalism, and Armed Conflict in Central Asia: The Islamic Movement of Uzbekistan" *Terrorism and Political Violence*, 17 (4), 619-639.
- Çağla, Cengiz (Der.). 2008. *The Caucasian Challenge: Interests, Conflicts, Identities*, İstanbul: OBİV&YTÜ.
- Çalışkan, İsmail. 2012. "20. Asırda Asya'da Din Politikaları: Çarlık Rusya ve Sovyetler Birliği Hâkimiyetinde Belirleyenler ve Belirlenenler" M. Savaş Kafkasyalı (der.), *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*, Ankara-Türkistan: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 87-133.

- Çolakoğlu, Selçuk. 1999. "Çin-Sovyet İttifakı Döneminde (1950-1963) Orta Asya", *Bilig*, 8, 13-25.
- Denizhan, Emrah. 2010. "Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya Politikası ve TİKA" *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2 (1), 17-23. ISSN: 1309 -8012 (Online).
- DİB. "İnternet Sayfası", Erişim tarihi: 03.06.2019.
<https://disiliskiler.diyamet.gov.tr/>.
- Duran, Hasan ve Nyambayar Purevsuren. 2016. "Güvenlik, Enerji ve Pazar Ekseninde Çin'in Orta Asya Politikası", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Afro-Avrasya Özel Sayısı, 281-294.
- Durdular, Arzu. 2016. "Çin'in 'Kuşak-Yol' Projesi ve Türkiye-Çin İlişkilerine Etkisi", *TİKA Avrasya Etüdü Dergisi*, 49 (1), 77-97.
- EMIS, *BBC Monitoring*, "Turkmen forum discusses energy security in Central Asia", 16.12.2016, Erişim tarihi: 15.05.2019.
- EMIS, *Dailynews*, "President Aliyev attending 'One Belt One Road' Forum in Beijing", 26.04.2019, Erişim tarihi: 15.05.2019.
- EMIS, *Euclid News*, "Kazakhstan : Kazakh-Chinese cooperation under One Belt, One Road initiative discussed in Astana", 10.09.2018, Erişim tarihi: 15.05.2019.
- EMIS, *Habertürk*, "Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetlerinde IŞİD Tehlikesi", 07.07.2016, Erişim tarihi: 15.05.2019.
- EMIS, *Matriks-Daily News*, "Orta Asya Gazı Çin'de 400 Milyonluk Nüfusa Ulaşıyor", 30.07.2018, Erişim tarihi: 15.05.2019.
- EMIS, *NewsWire of Armenia*, "A look from Baku: The South Caucasus is a very important component of the 'One Belt One Road'" project, 29.04.2019, Erişim tarihi: 15.05.2019.
- EMIS, *Sputnik-News of CIS*, "Erdogan Says Gulen Movement Issue Complicates Turkey's Relations With Kyrgyzstan", 01.09.2018, Erişim tarihi: 15.05.2019.
- Ertürk, R. 2004. "Türkiye ve Orta Asya Türk Dünyası", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 8 (3), 77-90. Erişim tarihi: 15.05.2019.
<http://dergipark.org.tr/ijsosyoloji/issue/526/4796>.
- Furuncu, Yunus 2009. "TANAP'ın Orta Asya ve Avrupa Enerjisi Pazarlarına Etkisi" *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 2 (25), 543-561.
- Gözen, Ramazan. 2009. *İmparatorluktan Kürese Aktörlüğe: Türkiye'nin Dış Politikası*, Ankara: Palme Yayıncılık.
- Güler, Müjdat. 2007. *Orta Asya ve Kafkaslara Türk Bakışı*, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Gümüş, Burak. 2010. "Diyamet İşleri Başkanlığı'nın Orta Asya Faaliyetleri" *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 1 (2). Erişim tarihi: 15.05.2019.
- Imomnazar , Imomov. 2018. "Impact of 'One Belt, One Road' Initiatives to the Economy of Central Asian Countries" *International Journal of Business and Economic Development*, 6 (2), 29-36.
- Izimov R. and Zamira Muratalieva. 2018. "The Central Asian Track of the One Belt One Road Initiative: Opportunities and Risks" *International Organisations Research Journal*, 13 (3), 128-142.

- Jain, B.M. 2013. "Energy Security Syndrome: A New Big Game in Central Asia" *Indian Journal of Asian Affairs*, 20 (1/2), 45-58, Erişim tarihi: 15.05.2019. <https://www.jstor.org/stable/41950482>.
- Jalilov, Shokhrukh-Mirzo, Saud A. Amer and Frank A. Ward. 2013. "Water, Food, and Energy Security: An Elusive Search for Balance in Central Asia" *Water Resour Manage*, 27, 3959-3979.
- Jonson, Lena. 2004. *Vladimir Putin and Central Asia: The Shaping of Russian Foreign Policy*, London-New York: I.B.Tauris.
- Jonson, Rob. 2007. *Oil, Islam and Conflict: Central Asia Since 1945*, London: Reaktion Books.
- Kamalov, İlyas. 2004. *Putin'in Rusyası: KGB'den Devlet Başkanlığına*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Karaca, R. Kutay. 2013. "Çin Halk Cumhuriyeti'nin Dış Politikasında Orta Asya", *Uluslararası Sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik*, Der. M. Turgut Demirtepe ve Güner Özkan, Ankara: USAK Yayınları, 59-81.
- Kasapoğlu, Çağıl. 2016. "Bazı Ülkeler Gülen Okullarını Kapatmaya Neden Direniyor?", *BBC Türkçe*, 02.08.2016, Erişim tarihi: 03.06.2019. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-36950705>.
- Kasapoğlu, Çağıl. 2016. "Gülen Okulları: Yumuşak Güç'ten 'Terör Örgütü' Suçlamasına", *BBC Türkçe-Nairobi*, 23.09.2016, Erişim tarihi: 03.06.2019. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-37446728>.
- Kozukulov, Timur. 2005. "Tarihi Süreçte Orta Asya ve Kırgızistan'da Din, Siyaset ve Eğitim" *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24, 167-182.
- Lapidus, Ira M. 2005. *İslam Toplulukları Tarihi, Hazreti Muhammed'den 19. Yüzyıla Cilt I*, Çev. Yasin Aktay, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Laruelle, Marlène ve Sébastien Peyrouse. 2012. *The Chinese Question in Central Asia: Domestic Order, Social Change, and the Chinese Factor*, London: Hurst&Company.
- Mardin, Şerif. 1998. *Türkiye'de Din ve Siyaset*, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Naskali, Emine Hürsoy ve Erdal Şahin. 2002. *Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri*, Hollanda: Sota Yayınları.
- Okur, Mehmet Akif. 2017. "Bir Kuşak, Bir Yol Projesi'nin Jeopolitiği, Türk Kuşağı ve Uygurlar" *Akademik Hassasiyetler*, 4 (8), 45-55.
- Özkan Günay, Emine Nur ve Barış Can. 2011. Orta Asya, G. Kore ve Türkiye Arasında Olası bir Gümrük Birliği: Türkiye'nin Potansiyel İhracat Kazanımları" *Maliye Finans Yazıları Dergisi*, 93, 9-57.
- Özkan, Gökhan. 2010. "Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki Bölgesel Politikasında Enerji Güvenliği" *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 7 (4), 17-40.
- Park, Haesun ve Chong Jin Oh. 2017. "Interdependency of Business Cycle Between Turkey and the Selected Central Asian Countries" *Bilig*, 81, 79-104.
- Ploberger, Christian. 2017. "One Belt, One Road- China's New Grand Strategy" *Journal of Chinese Economic and Business Studies*, 15(3), 289-305, DOI:10.1080/14765284.2017.1346922, Erişim tarihi: 15.05.2019.

- Rahman, Khalid. 2011. "Changing World, Challenges and the China Model" *Policy Perspectives*, 8 (2), 53-63, Erişim tarihi: 15.05.2019. <https://www.jstor.org/stable/42909287>.
- Ro'i, Yaacov (Der.). 1995. *Muslim Eurasia: Conflicting Legacies*. The Cummings Center For Russian and East European Studies – Tel Aviv University, London: Frank Cass.
- Roux, Jean-Paul. 2001. *Orta Asya*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Rumer, Eugene B. 2002. "Russia and Central Asia After the Soviet Collapse" Jed C. Snyder (der.), *After Empire: The Emerging Geopolitics of Central Asia*, Hawaii: University Press of the Pacific, 47-66.
- Safarov, Fuad. 2016. "Rus Uzman: Gülen Faktörü Rusya ve Orta Asya için de tehlikeli" *Sputnik Türkiye*, 30.07.2016, Erişim tarihi: 03.06.2019 <https://tr.sputniknews.com/columnists/201607301024162042-Gulen-Rusya-Asya/>.
- Sever, Ahmet. 2015. *Abdullah Gül ile 12 Yıl: Yaşadım, Gördüm, Yazdım*. 30. Baskı, İstanbul: Doğan Kitap, 87-93.
- Sezal, İhsan ve İhsan Dağı (Der.). 2001. *Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet*. İstanbul: Boyut Kitapları.
- Sümer, Selay Ilgaz ve M. Mithat Üner. 2014. "Türkiye ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Psikolojik Mesafe" *Bilişim*, 69, 239-262.
- TİKA. "İnternet Sayfası", Erişim tarihi: 03.06.2019. <https://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/hakkimizda-14649>.
- Tohti, İlham. 2013. "Çin'in Orta Asya ile olan Petrogaz İşbirliğinin Geliştirilmesi Noktasından Uygur Bölgesinin Stratejik Konumuna Bir Bakış" *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 108-120.
- Türkiye Maarif Vakfı. "İnternet Sayfası", Erişim tarihi: 03.06.2019. <https://turkiyemaarif.org/>.
- TÜRKSOY. "İnternet Sayfası", Erişim tarihi: 03.06.2019. <https://www.turksoy.org/tr/turksoy/about>.
- Watmough, Simon P. ve Ahmet Erdi Öztürk. 2018. "The Future of the Gülen Movement in Transnational Political Exile: Introduction to the Special Issue" *Politics, Religion & Ideology*, 19 (1), 1-10.
- Weimin, Huang. 2002. "Çin-Türk İlişkilerinin Analizi ve Kısa Bir Değerlendirme" Çev. Gürhan Kırilen, Erişim tarihi: 02.06.2019. <https://www.academia.edu/2038943/>.
- Weitz, Richard. 2004. "Storm Clouds over Central Asia: Revival of the Islamic Movement of Uzbekistan (IMU)?" *Studies in Conflict and Terrorism*, 27 (6), 465-489.
- Xingang, Wang, Zhang Wentao ve Yang Yulong. 2017. "Ideology, Global Strategy, and Development of the Islamic State and its Influence on China's 'One Belt, One Road' Initiative" *Journal of Global South Studies*, 34 (2), 139-155.
- Yolalıcı, M. Emin. 2008. "Türk Tarihinin Kaynaklarına Genel Bir Bakış" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(3), 471-484.
- YTB. "İnternet Sayfası" Erişim tarihi: 03.06.2019. <https://www.ytb.gov.tr/kardes-topluluklar/programlar>.

Yunus Emre Enstitüsü. "İnternet Sayfası", Erişim tarihi: 03.06.2019.
<https://www.yee.org.tr/tr/kurumsal/yunus-emre-enstitusu>.

Zeybek, Namık Kemal. 2007. *Türk Olmak*. Ankara: Işık Eğitim Kültür Hizmetleri, 2007.

© 2019. This work is licensed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).